

Ivan Mladenović
Odeljenje za filozofiju Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu

Smisao i značaj deliberacije u teoriji demokratije¹

Apstrakt: Osnovni cilj članka jeste da se istraže smisao i značaj deliberacije u teoriji demokratije. Naglasak je stavljen na dva smisla pojma deliberacije koji podrazumevaju javno raspravljanje i reflektivnu racionalnost. Autor smatra da su oba ova značenja važna kako bi deliberativna demokratija odgovorila na izazove koje postavljaju teorije demokratije koje se zasnivaju isključivo na modelu glasanja.

Ključne reči: demokratija, deliberacija, glasanje, javna rasprava, kolektivno odlučivanje.

172 Demokratija se u savremeno doba obično definiše po modelu glasanja. Šumpeter (J. A. Schumpeter) nudi definiciju koja kaže da je „demokratski metod institucionalno uređenje za donošenje političkih odluka u kome osobe stižu do odlučivanja na osnovu konkurentne borbe za glas naroda“ (Schumpeter 1976: 284). Iz Šumpeterovog određenja demokratije proizlazi da nije narod taj koji vlada, već političari koji dobiju najveći broj glasova na izborima. Glavna uloga naroda po ovom shvatanju jeste da on glasanjem može smeniti one funkcionere za koje smatra da ne obavljaju dobro svoj posao. Postoje različite varijante savremene definicije demokratije koje jasno izražavaju ovu ideju. Minimalnom definicijom demokratija se određuje kao „proces uz pomoć koga obični građani ispoljavaju relativno visok stepen kontrole u odnosu na lidere“ (Dahl 1956: 3). Pod ovim procesom zapravo se podrazumeva glasanje. Riker (W. H. Riker) zato demokratiju definiše kao „periodične izbore kako bi se uklonili oni lideri na čiji rad ima primedbu dovoljan broj birača“ (Riker 1982: 241).

Za svrhe ovog rada demokratija će biti definisana kao procedura obavezujućeg kolektivnog odlučivanja. Jasno je da je ova definicija šira od prethodno navedenih. Njena osnovna prednost, po našem shvatanju, sastoji se u tome što je na njenim osnovama moguće napraviti jasnu razliku između pojma ili koncepta demokratije i različitih koncepcija demokratije. Model glasanja na kome se ranije definicije zasnivaju bolje je shvatiti kao karakterističan za jednu od koncepcija, pri čemu nam šira definicija dopušta da u obzir budu uzete i neke druge koncepcije. Istaknimo, najpre, da je demokratija u našoj definiciji određena proceduralno.

1 Rad je realizovan u okviru projekata br. 43007, koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke Republike Srbije u okviru programa Integrisanih i interdisciplinarnih istraživanja za period 2011–2014. godine. Autor se zahvaljuje anonimnom recenzentu na primedbama i sugestijama u vezi sa radom.

Za razliku od prilično neodređenih termina, metod ili proces odlučivanja, koji se često koriste za definisanje demokratije, njome se jasno specifikuje da demokratija podrazumeva određenu proceduru odlučivanja. Drugo, rezultati koji proističu iz procedure odlučivanja su obavezujući u smislu da generišu određena prava i obaveze. Na primer, glasanje glumaca u predstavi nećemo smatrati obavezujućim upravo zato što ne generiše nikakva prava i obaveze. Konačno, pošto je reč o proceduri kolektivnog odlučivanja, treba istaći šta se podrazumeva pod kolektivnim odlučivanjem. Pod kolektivnim odlučivanjem smatramo takvo donošenje odluka koje podrazumeva pluralitet ili različitost individualnih preferencija, interesa ili gledišta. Tri osnovna tipa kolektivnog odlučivanja jesu glasanje, raspravljanje i pregovaranje. Kombinacijama ovih osnovnih tipova mogu se dobiti složenije forme kolektivnog odlučivanja. Konceptije demokratije razlikovaće se u meri u kojoj se zasnivaju na nekom od modela kolektivnog odlučivanja ili kombinacije prethodno navedenih modela odlučivanja.

Na glasanje, u skladu sa teorijom društvenog izbora, gledamo kao na funkciju preslikavanja individualnih poredaka preferencija u kolektivni poredak preferencija. S obzirom na pretpostavljeni pluralitet preferencija ili individualnih poredaka preferencija, većinsko pravilo je osnovni način dolaska do kolektivnog poretka preferencija. Na glasanje se jednostavno može gledati kao na mehanizam sabiranja preferencija. Većinsko pravilo kaže da većina građana preferira opciju A u odnosu na opciju B, ako je zbir glasova za opciju A veći od zbira glasova za opciju B. Značaj teorije društvenog izbora u okviru porodice konceptija demokratije koje se zasnivaju na modelu glasanja sastoji se u tome što je njen glavni zadatak ispitivanje normativne opravdanosti procedure glasanja.

173

Međutim, teorija društvenog izbora u velikoj meri je dovela u pitanje smisaonost demokratije ukoliko je shvatimo isključivo po modelu glasanja (Arrow 1963). Polazeći od pretpostavke racionalnosti u smislu da individue imaju koherentne poretke preferencija, ova teorija, na formalan način, pokazuje da je rezultat koji sledi iz većinskog glasanja besmislen jer dolazi do nekoherentnog društvenog poretka preferencija. Besmislenost se ogleda u cikličnosti preferencija na društvenom nivou, što ujedno znači da nije moguće jednoznačno odrediti pobedničku opciju. Osnovni rezultat ove teorije, Erouova teorema mogućnosti, pokazuje da procedura većinskog glasanja ne može biti normativno opravdana, jer ako pretpostavimo da su individue racionalne, društveni izbor mora biti ili iracionalan ili diktatorski.

Ilustrujmo problem u vezi sa većinskim glasanjem uz pomoć sledećeg primera koji je ponudio Dal (R. A. Dahl). Zamislimo biračko telo koje se sastoji od 101 osobe i koje treba na osnovu većinskog glasanja da se odluči između alternativa x, y i z. Pretpostavimo, takođe, da konačna odluka treba da bude racionalna u smislu zadovoljenja uslova tranzitivnosti (ako se preferira x u odnosu na y i y u

odnosu na z, onda se preferira x u odnosu na z). Konačno, pretpostavimo da je rezultat glasanja sledeći:

1 osoba preferira x u odnosu na y i y u odnosu na z
50 osoba preferira z u odnosu na x i x u odnosu na y
50 osoba preferira y u odnosu na z i z u odnosu na x

U tom slučaju vidimo da 51 glasač preferira x u odnosu na y, i isto toliki broj glasača preferira y u odnosu na z. U skladu sa uslovom tranzitivnosti trebalo bi i da većina od 51 glasača preferira x u odnosu na z. Međutim, lako je uvideti da čak 100 glasača preferira z u odnosu na x. Ukoliko bi zahtev tranzitivnosti ostao na snazi, to bi značilo da „preferencije jednog ekscentrika treba da postanu javna politika, uprkos činjenici što 100 osoba preferira suprotnu politiku“ (Dahl 1956: 42). U slučaju odbacivanja uslova tranzitivnosti dobija se pobednička opcija koju preferira najveći broj glasača, ali je sam izbor iracionalan, dok se u slučaju zadržavanja pretpostavke tranzitivnosti, dobija rezultat koji je apsurdan. U tom pogledu, normativna opravdanost demokratije, shvaćene po modelu glasanja, bila bi dovedena u pitanje.

Do kolektivne odluke bi se, međutim, takođe moglo doći na osnovu javne rasprave i eventualno transformacije preferencija na osnovama procedure raspravljanja. U idealnom slučaju to bi značilo da se odluka donosi konsenzusom. Ipak, pošto je konsenzus teško ostvariti, proces javne rasprave takođe može biti završen glasanjem. U tom slučaju kolektivno odlučivanje podrazumevalo bi neku vrstu kombinacije procedure glasanja i procedure javne rasprave. Ukoliko bi procedura javne rasprave u tom kontekstu mogla da doprinese izbegavanju problema koji su karakteristični za teoriju društvenog izbora, to znači da bi normativna opravdanost procedure glasanja, ali i demokratije, gledane u celini, mogla da bude očuvana. Cena koja bi za to morala da se plati jeste odustajanje od gledanja na demokratiju isključivo po modelu glasanja. Ključno pitanje koje ćemo razmotriti u ovom radu jeste da li je opravdano smatrati da bi javna rasprava, ili nešto preciznije rečeno, procedura javne deliberacije koja bi omogućavala transformaciju preferencija, mogla imati tu važnu ulogu za očuvanje pretpostavke smisaonosti demokratskog odlučivanja.

Nakon određenja pojma i različitih koncepcija demokratije, prelazimo na razmatranje značenja pojma deliberacije, kako se on shvata u okviru deliberativne demokratije. Naš glavni zadatak biće da vidimo koji je smisao i značaj deliberacije u okviru deliberativne demokratije, a potom i u čemu se sastoji njena važnost za teoriju demokratije. Iako se deliberativna demokratija, generalno gledano, može shvatiti kao jedna od koncepcija demokratije iz porodice koncepcija koje se zasnivaju na modelu raspravljanja, na nju se, slično teoriji društvenog izbora, uglavnom gleda kao na reprezentativnu u smislu normativnog ideala koji je

relevantan za određenje onih uslova koje je neophodno zadovoljiti da bi se neka rasprava mogla smatrati procedurom javne deliberacije. Iz našeg prethodnog izlaganja proizlazi da je i na nju bolje gledati kao na skup različitih potkonceptija u okviru kojih procedura javne deliberacije igra veoma važnu ulogu. Pojam deliberacije, u okviru deliberativne demokratije, ima sledeća dva smisla:

Pojam „deliberacija“ referira ili na određenu vrstu diskusije koja podrazumeva pažljivo i ozbiljno odmeravanje razloga u prilog ili protiv nekog predloga, ili na unutrašnji proces kojim individua odmerava razloge u prilog ili protiv nekog pravca delovanja (Fearon, 1998: 63).

Deliberativne demokrate na diskusiju (obično) ne gledaju kao na cilj po sebi. Umesto toga, pretpostavlja se da je ona sredstvo za donošenje promišljenije, razložne odluke. Čitav smisao deliberacije, bilo da je ona politička ili nekakva drugačija, sastoji se u tome da naše odluke budu u većoj meri „refleksivne“: ona treba da nam pomogne da odaberemo neki pravac delovanja nakon pažljivog promišljanja, umesto da nasumično prihvatimo bilo koji pravac delovanja, bez trenutka razmišljanja, ne obazirući se na evidenciju i argumente (Goodin, 2008: 41). 175

Dakle, pojam deliberacije ima dva smisla: javna debata koja se zasniva na iznošenju razloga, i refleksija ili promišljanje kako bi konačna odluka svake od individua koje učestvuju u kolektivnom odlučivanju takođe bila razložna. Pođimo najpre od shvatanja javne deliberacije. Drizek (J. Dryzek) i List (C. List) su predložili sledeću klasifikaciju koja može biti od pomoći za shvatanje uloge javne deliberacije. Oni, naime, razlikuju tipove demokratskog odlučivanja po tome da li (1) uključuju deliberaciju ili (2) isključuju deliberaciju, kao i po tome da li (a) preferencije bivaju izražene glasanjem ili (b) u javnoj raspravi (Dryzek and List 2003: 8). Na osnovu ove klasifikacije moguće je opisati tipove odlučivanja koji se zasnivaju na kombinaciji predloženih elemenata. Tako kategorija 1a podrazumeva proceduru odlučivanja koja obuhvata glasanje i deliberaciju, dok kategorija 2a podrazumeva proceduru koja se zasniva isključivo na glasanju. Iako se kategorija 2a čini nerealističnom pošto su demokratski izbori gotovo uvek praćeni nekim oblikom javne rasprave, činjenica je da pojedine normativne teorije demokratije, kakva je, na primer, teorija društvenog izbora, na proceduru demokratskog odlučivanja gledaju jedino iz perspektive glasanja, ali i da se ne može svaka rasprava smatrati procedurom javne deliberacije.² Videli smo da se

2 Obično se smatra da procedura javne deliberacije treba da zadovolji uslove slobode, jednakosti i razložnosti. Glavna razlika među teoretičarima deliberativne demokratije ogleda se u tome da li na javnu raspravu gledaju kao na proceduru koja zadovoljava određene normativne uslove ili kao na neformalnu debatu koja se odvija u javnoj sferi. Shodno našoj klasifikaciji, samo prvo shvatanje koje podrazumeva proceduru javne deliberacije bilo bi karakteristično za skup konceptija deliberativne demokratije, dok bi drugo shvatanje pre bilo karakteristično za one konceptije koje, premda striktno gledano ne spadaju u deliberativnu demokratiju, za-

dominantna savremena određenja demokratije zasnivaju upravo na kategoriji 2a. Kategorija 1b obuhvata čisto participatorni vid deliberativne demokratije koji podrazumeva da se umesto glasanjem, odluke donose konsenzusom na osnovu javne rasprave svih onih na koje se ta odluka odnosi. Konačno, kategorija 2b je u najvećoj meri problematična jer istovremeno podrazumeva da se odluke donose na osnovu javne rasprave, ali i da ta rasprava nema jasno definisanu proceduru što bi moglo da dopusti asimetričan odnos između onih osoba koje donose odluku. S obzirom da je jednakost učesnika jedan od osnovnih uslova u pogledu procedure javne deliberacije, za ovakvu vrstu odlučivanja ne bi se moglo reći da je deliberativno-demokratska.

176

Imajući u vidu navedene kategorije, moglo bi se reći da su jedine dve procedure koje bi bile u skladu sa deliberativnom demokratijom, zapravo, 1a i 1b. Imajući to u vidu, moguće je razlikovati dve koncepcije deliberativne demokratije. Prva koncepcija, koja se zasniva na kategoriji 1b, može se nazvati čisto participatornom. Ona, kao što smo istakli, podrazumeva učešće svih građana u procesu donošenja političkih odluka koje se na njih odnose i koje su u tom pogledu obavezujuće. U tom duhu Koen (J. Cohen) kaže da je deliberativna demokratija „društvo u kome se poslovi uređuju uz pomoć javne deliberacije njenih članova“ (Cohen 1989: 17). Za odluke se može reći da su legitimne ako su rezultat procedure javne deliberacije. Druga koncepcija deliberativne demokratije, koja se zasniva na kategoriji 1a, predstavlja kombinaciju procedure glasanja i procedure javne deliberacije.

Po ovoj koncepciji, glasanje je osnovna procedura kolektivnog odlučivanja, ali ono može biti dopunjeno procedurom javne deliberacije. Ključno pitanje je da li ovakva koncepcija može biti od pomoći da se reše problemi koje postavlja teorija društvenog izbora a koji dovode u pitanje normativnu opravdanost procedure glasanja, pa time i demokratije u onoj meri u kojoj ona počiva na toj proceduri. Pre nego što pređemo na odgovor koji bi se zasnivao na ulozi javne deliberacije, trebalo bi prvo razmotriti njen značaj u okviru kategorija 1a i 1b.

Započnimo sa razlikom između teorije društvenog izbora i deliberativne demokratije. Elster (J. Elster) kaže da se glavna razlika između teorije društvenog izbora i deliberativne demokratije može shvatiti kao razlika „između politike shvaćene kao zbrajanje datih preferencija i politike shvaćene kao transformacija preferencija kroz racionalnu diskusiju“ (Elster 1986: 104). Mogućnost transformacije preferencija na osnovu raspravljanja i promišljanja, predstavlja suštinu deliberativne koncepcije demokratije. Rols (J. Rawls) ovu karakteristiku deliberativne demokratije objašnjava na sledeći način: Određujuća ideja za deliberativnu demokratiju je sama ideja deliberacije. Građani koji vode političke rasprave razmenjuju mišljenja i razmatraju razloge iznete u vezi sa pitanjima javne politike. Oni pretpostavljaju da se njihova politička mišljenja mogu promeniti

snivaju takođe na određenoj vrsti raspravljanja.

kroz raspravu sa drugim građanima; zato ta mišljenja nisu samo nepromenljiv ishod njihovih postojećih privatnih ili nepolitičkih interesa (Rols 2003: 178).

Prvi korak u približavanju teorije društvenog izbora i deliberativne demokratije, značio bi, dakle, da se na preferencije ne gleda jedino kao na date, već da se uzme u obzir i mogućnost da one budu transformisane kroz proceduru javne deliberacije koja bi prethodila činu glasanja. Elster smatra da je ključan problem u vezi sa datošću preferencija, u okviru teorije društvenog izbora, to što kauzalni put za njihovo formiranje može da bude neautonoman. Sam proces zbrajanja datih preferencija ne može da registruje da li su one adaptivno ili autonomno formirane. Problem bi bio u tome što sam mehanizam zbrajanja preferencija ne bi bio u stanju da razlikuje iracionalno formirane, od racionalno formiranih preferencija. Za razliku od toga, proces javnog raspravljanja može da dovede do racionalne ili promišljene transformacije preferencija:

[U]mesto zbrajanja i filtriranja preferencija, politički sistem treba da bude ustanovljen tako da se one mogu menjati javnom debatom i sučeljavanjem. Input za mehanizam društvenog izbora onda ne bi bile sirove, sasvim moguće sebične ili iracionalne preferencije koje funkcionišu na tržištu, već informisane preferencije i one koje uzimaju u obzir druge ljude (Elster 1986: 112) .

177

Evo u čemu se sastoji razlika između uloge javne deliberacije u kategorijama 1a i 1b. Jasno je da bi iz prethodno rečenog proizlazilo kako deliberativna demokratija pruža neku vrstu dopune modela kolektivnog odlučivanja koji se zasniva na glasanju. Međutim, odmah nakon pomenutih iskaza, Elster kaže kako je primerenije ukoliko deliberativnu demokratiju, ipak, shvatimo kao model kolektivnog odlučivanja koji je nezavisan od procedure glasanja. Ukoliko bi racionalna diskusija imala tendenciju da proizvede jednoglasnost u pogledu preferencija, to onda znači da nema više nikakve potrebe za mehanizmom koji bi sabirao preferencije (Elster 1986: 112). Jednom kada se odbace sebične i iracionalne preferencije, javna deliberacija koja je usmerena na opšte dobro dovešće do konvergencije individualnih želja i postizanja konsenzusa na racionalnim osnovama. To bi, po shvatanju zastupnika koncepcije deliberativne demokratije koja se zasniva na kategoriji 1b, ujedno bio i osnovni značaj procedure javne deliberacije. Elster smatra da postoje dva glavna razloga koji idu u prilog mogućnosti postizanja konsenzusa kroz javnu raspravu koja je usmerena na opšte dobro. Prvi je konceptualne, a drugi psihološke prirode. U kantovskoj tradiciji obično se smatra da postoji izvesna protivrečnost u tome da se putem javnog uma brane čisto sebični stavovi ili lični interesi. Razlika između javnog uma i pregovaranja sastoji se upravo u tome što prvi model podrazumeva referiranje na opšti interes i opšte dobro, a drugi isključivo na lične interese. Postojala bi izvesna pragmatička nemogućnost da se istovremeno apeluje na javno dobro i lične interese. Elster prihvata osnovno usmerenje ovog kantovskog gledišta,

kao zahtev koji je adekvatan za deliberativnu demokratiju, ali smatra da je ono prejako. Zapravo, jedino što ovaj argument pokazuje jeste da se u diskusiji pozivamo na opšte dobro, što ne znači da je lični interes automatski isključen. Upravo zbog toga je važan psihološki razlog u prilog slaganju oko opšteg dobra. Naime, slično Paskalovoj tvrdnji da će onaj ko ne veruje, samim činovima upražnjavanja verskih rituala na kraju postati vernik, tako i onaj ko se neiskreno poziva na opšte dobro ne može a da na kraju ne prihvati one preferencije koje se pretvara da ima. Elster u tom pogledu kaže da „govoreći glasom uma, osoba sebe takođe izlaže [zakonima] uma“ (Elster 1986: 113).

178

Navedeni argumenti mogu se shvatiti tako da idu u prilog koncepciji deliberativne demokratije koja u potpunosti isključuje glasanje iz procedure kolektivnog odlučivanja (kategorija 1b). Međutim, za ovu koncepciju je karakteristično da „volonté générale neće biti samo Pareto-optimalna realizacija datih ili izraženih preferencija, već ishod preferencija koje su oblikovane zainteresovanošću za opšte dobro“ (Elster 1986: 113). Jasno je, ipak, da ova koncepcija funkcioniše jedino ako pretpostavimo mogućnost konsenzusa u pogledu opšteg dobra, odnosno potpune konvergencije preferencija na racionalnoj osnovi.

Teškoća koja se postavlja pred koncepciju deliberativne demokratije, a koja se zasniva na racionalnom konsenzusu, jeste dokazivanje ne samo da će se preferencije kroz diskusiju transformisati, što je u dovoljnoj meri realistična pretpostavka, već i da će one konvergirati. Ukoliko bi mogla da bude postignuta jednoglasnost u pogledu poretka preferencija, time bi bio rešen problem koji postavlja teorija društvenog izbora. Tvrdnjem da je u tom pogledu deliberativna demokratija bolja alternativa u odnosu na teoriju društvenog izbora, zastupnici ove koncepcije zapravo pretpostavljaju ono što bi tek trebalo da dokažu. Pod pritiskom primedbi da je reč o jednoj nerealističnoj pretpostavci, oni obično deliberativnu demokratiju određuju kao regulativni ideal kome realne javne deliberacije treba da teže. Međutim, ova strategija pokazuje se kao kontraproduktivna. Umesto da dovede do približavanja ideala i stvarnosti, ona zapravo doprinosi produbljivanju jaza između njih. U nedostatku dokaza na koji način formalni zahtevi u pogledu javne deliberacije (kakav je zahtev konsenzusa) mogu da budu zadovoljeni „pozivanje na deliberaciju ne čini ništa kako bi nepoželjni status quo bio doveden u pitanje“ (Sanders 1997: 348).

Imajući prethodne primedbe u vidu, ne čudi kada Elster kaže da uprkos tome što prihvata osnovne pretpostavke deliberativne demokratije, ipak smatra da se koncepcija koja se zasniva na konsenzusu može odbaciti kao utopistička. Ona je utopistička zato što ne objašnjava na koji način racionalne individue dolaze do postizanja konsenzusa, ali i zato što previđa elementarne činjenice u vezi sa ljudskom psihologijom. Jednoglasnost je, po Elsteru, pre izuzetak nego pravilo: Pošto uvek postoji vremensko ograničenje u pogledu diskusije, koje je obično snažnije

kada su teme važnije, retko kad će biti postignuta jednoglasnost. Međutim, svaka konstelacija preferencija će u nedostatku jednoglasnosti zahtevati neki mehanizam društvenog izbora koji bi ih sabrao. Može se diskutovati samo određeno vreme i onda treba doneti odluku, čak i ako ostanu čvrste razlike u mišljenju. Ova primedba pokazuje da transformacija preferencija ne može da bude ništa više od nadopune sabiranja preferencija. Ona ne može da ga zameni (Elster 1986: 115).

Sumirajući dosadašnje izlaganje moglo bi se reći da postoje jaki razlozi za približavanje deliberativne demokratije i teorije društvenog izbora. Tvrdili smo da je ključna tačka za približavanje ove dve teorije usvajanje pretpostavke o mogućnosti transformacije preferencija na osnovu procedure javne deliberacije. Pojam deliberacije podrazumeva kako proceduru javne rasprave, tako i promišljanje razloga iznetih u samoj diskusiji. Na osnovu ovih razloga osobe racionalnim putem preispituju i eventualno menjaju svoje preferencije. Konceptija deliberativne demokratije koja na proceduru javne deliberacije gleda kao na neku vrstu dopune procedure glasanja (kategorija 1a), svakako je primerenija za suočavanje sa izazovima koje postavlja teorija društvenog izbora. Pitanje je da li je ona u stanju da sa njima izađe na kraj.

179

Put za izlazak iz problema besmislenih rezultata koji proizlaze iz procedure glasanja i koji vodi ka njenoj normativnoj opravdanosti najčešće se objašnjava u terminima jednovršnosti. Ova ideja podrazumeva da jednom kada je individua definisala tačku nekog optimalnog izbora ili ono što u najvećoj meri preferira, onda manje vredni izbori na grafičkom prikazu njenih preferencija moraju biti sa jedne ili sa druge strane udaljeniji. Erou navodi sledeći primer. Ako zamislimo da je politički prostor definisan dimenzijom levica-desnica, onda osoba koja se odlučuje za određenu opciju, ako posmatramo njen izbor u pogledu sledeće dve opcije u pravcu koji ide ka levici, preferira bližu od dalje opcije u tom pravcu. Isto važi i za suprotan pravac koji ide ka desnici. Iako je ovaj primer zgodan za reprezentovanje preferencija koje se nalaze ulevo ili udesno od opcije koja se u najvećoj meri preferira, samu dimenziju jednovršnosti ne treba shvatiti isključivo po modelu navedene političke dimenzije. Zapravo dimenzija koja podrazumeva jednovršnost, kao i udaljavanje ulevo i udesno od opcije koja se najviše preferira uopšte ne mora da bude političke prirode. To, ipak, ne znači da se sama ideja jednovršnosti ne može interpretirati na način koji je relevantan za politiku. Rajker u tom kontekstu kaže sledeće:

Jednovršnost je važna zato što se može interpretirati na jasan politički način. Ako pretpostavimo jednu političku dimenziju, činjenica da je profil D jednovršan znači da glasači imaju zajedničko viđenje političke situacije, iako se u velikoj meri mogu razlikovati u svojim sudovima. Osoba i može da odabere $D_i = x y z$, a osoba j može da odabere $D_j = z y x$. Uprkos tome, oni se slažu da je x na jednom kraju skale, z na drugom, a y u sredini, što znači da se oni u potpunosti slažu

oko toga kako je uređen politički spektar. Ta vrsta saglasnosti jeste upravo ono što nedostaje u slučaju cikličnosti jer se osobe ne slažu, ne samo u pogledu vrednosti alternativa, već i oko toga gde se alternative nalaze u političkom prostoru. (Riker, 1982: 127–128)

180 Dakle, ukoliko bi mogla da bude postignuta saglasnost oko problemske dimenzije u okviru koje glasači raspoređuju preferencije na jednovršan način, to onda znači i da bi rezultat glasanja mogao da bude koherentan.³ Suštinski značaj deliberativne demokratije, ukoliko se ona shvati kao koncepcija koja takođe podrazumeva glasanje, sastojao bi se u tome što je zahvaljujući proceduri javne deliberacije moguće postići jednovršnost koja potom garantuje normativnu opravdanost celokupnog procesa demokratskog odlučivanja. Za razliku od koncepcije deliberativne demokratije koja se zasniva isključivo na konsenzusu, u okviru ove druge koncepcije postoji izvesna evidencija da javna deliberacija doprinosi postizanju jednovršnosti.⁴ Ideja jednovršnosti za razliku od konsenzusa u pogledu poretka preferencija podrazumeva obezbeđivanje neke vrste metasaglasnosti oko problemske dimenzije. List (C. List) smatra da koncepcija deliberativne demokratije nudi odgovor za postizanje metasaglasnosti koja može da implicira jednovršnost na osnovu sledeće tri stvari:

1. Javna deliberacija dovodi do toga da građani identifikuju zajedničku problemsku dimenziju u čijim terminima će konceptualizovati odluku o kojoj je reč;
2. U okviru date problemske dimenzije, javna deliberacija dovešće do saglasnosti u pogledu toga kako alternative treba da budu raspoređene sa leve i desne strane alternative koja se najviše preferira s obzirom na tu problemsku dimenziju;
3. Jednom kada je utvrđena relevantnost problemske dimenzije i način na koji svaki poredak preferencija u okviru te dimenzije može biti grafički predstavljen u skladu sa zahtevom jednovršnosti, javna deliberacija dovešće do toga da svaka individua odredi alternativu koju u najvećoj meri preferira (ili „vrh poretka preferencija“), dok će ostale alternative biti udaljenije sa leve i desne strane u onoj meri u kojoj se manje preferiraju (Modifikovano prema: List 2002: 74).

To znači da uprkos tome što se preferencije građana mogu razlikovati, demokratsko odlučivanje postaje smisaono zahvaljujući jedinstvenoj problemskoj dimenziji oko koje je postignuta saglasnost. Dakle, za razliku od rezultata teorije društvenog izbora koji pokazuje besmislenost demokratskog odlučivanja, koncepcija deliberativne demokratije koja pored glasanja podrazumeva i javnu deliberaciju može da izbegne takav jedan rezultat. U tome bi se sastojao ključni značaj javne deliberacije za normativnu teoriju demokratije.

3 Za formalan dokaz videti: Arrow 1963: 77–79.

4 Za evidenciju u prilog tezi da javna deliberacija doprinosi približavanju jednovršnosti videti: Farrar, Fishkin, Green, List, Luskin and Levy Paluck 2010. U ovom radu se referira i na ranija istraživanja koja potvrđuju navedenu tezu.

Pređimo sada na drugi smisao pojma deliberacije u deliberativnoj demokratiji. Kao što smo već istakli, jedna od osnovnih ideja u vezi sa deliberativnom demokratijom jeste da preferencije mogu da budu transformisane kroz proceduru javne deliberacije. Tvrđili smo da je uvođenje ove pretpostavke neophodno kako bi bila uspostavljena veza između teorije društvenog izbora i deliberativne demokratije. Uspostavljanje ove veze je važan korak za ispitivanje mogućnosti da procedura javne deliberacije doprinese rešavanju problema sa kojima se suočava teorija društvenog izbora. Međutim, da bi to bilo učinjeno neophodno je takođe specifikovati sam mehanizam transformacije preferencija. Začuđujuće je veliki broj teoretičara deliberativne demokratije kao da ispušta iz vida činjenicu da učešće u raspravi ne znači automatsku korekciju svojih gledišta i promenu preferencija.

U tom pogledu Gudinova koncepcija refleksivne demokratije ili unutrašnje demokratske deliberacije predstavlja neku vrstu izuzetka i putokaza za razumevanje ovog drugog smisla deliberacije. Osnovni motiv za uvođenje ove koncepcije bio je nadomeštanje izvesnih nedostataka upravo deliberativne demokratije. Zato Gudin kaže da je ona, zapravo, podvrsta deliberativne demokratije (Goodin 2003: 61, 72). Ranije je napomenuto kako je vreme koje je predviđeno za javnu deliberaciju obično ograničeno. Ne manji problemi javljaju se u vezi sa brojem ljudi koji mogu da učestvuju, kao i sa veličinom teritorijalnih jedinica koje su obuhvaćene datim procesom kolektivnog odlučivanja. Gudin smatra da oslanjanje na refleksivne kognitivne procese može da nadomesti ove nedostatke vezane za proceduru javne deliberacije.

181

Apstraktno gledano, on suprotstavlja koncepciju refleksivne demokratije kao internalističko-refleksivnu, eksternalističko-kolektivnim koncepcijama demokratije (Goodin 2000: 81–84). Pod ovim drugim koncepcijama mogu se razumeti kako one koje se zasnivaju na modelu javne rasprave, tako i one koje se zasnivaju na modelu glasanja. Pod internalističko-refleksivnim aspektom Gudin podrazumeva upravo ono što smo mi označili kao drugi smisao deliberacije. On u tom kontekstu kaže da se „deliberacija sastoji od odmeravanja razloga u prilog i protiv nekog pravca delovanja“ (Goodin 2003: 169). Gudin smatra da internalističko-refleksivni aspekt može da nadomesti nedostatke vezane za obe eksternalističko-kolektivne koncepcije demokratskog odlučivanja. Međutim, argument u prilog internalističko-refleksivnoj koncepciji ne bi trebalo pogrešno razumeti. On ne podrazumeva da individualna refleksija ima prednosti u odnosu na spoljašnje činove demokratskog odlučivanja. Naprotiv, čisto privatni čin internalističke deliberacije ne može se smatrati u bilo kom smislu demokratskim, „sve dok nije obezbeđena neka vrsta javne provere (validation)“ (Goodin 2000: 109). Za Gudi-
na krajnja instanca demokratske legitimnosti ostaje glasanje. Njegovo gledište po pitanju značaja deliberativne demokratije slično je osnovnoj zamisli koja se brani u ovom radu. Javna deliberacija predstavlja neku vrstu dopune procesa glasanja. Umesto pretpostavke o datosti preferencija, Gudin takođe usvaja pret-

postavku njihove transformacije kroz javnu deliberaciju. Međutim, on smatra da ova pretpostavka sama po sebi nije dovoljna, već da je treba dopuniti internalističko-refleksivnom koncepcijom koja podrazumeva promišljanje razloga iznetih u raspravi i donošenje odluke na osnovu tih promišljanja. U kontekstu glasanja to bi značilo da individue ne glasaju samo na osnovu nepromišljenih preferencija, nego na osnovu refleksije o svojim preferencijama koja uzima u obzir argumente iznete u raspravi. Gudín slikovito kaže kako nisu bitni jedino zaključci koje osoba donosi (na primer, u vidu glasanja), već i premise kojima se do tih zaključaka došlo. Refleksija ili preispitivanje u svetlu razloga jeste osnovni mehanizam transformacije preferencija. U tom pogledu, Gudín tvrdi da je ovaj proces neophodan kao dopuna eksternalističko-kolektivnih koncepcija, ali i da ga jedino treba razumeti kao nadopunu ili pomoćno sredstvo, a ne kao nekakav poseban vid demokratije (Goodin 2003: 66; Goodin 2000: 84, 102).

182

Videli smo ranije da je jedan od argumenata u prilog transformaciji preferencija podrazumevao da sam proces njihovog zbrajanja ne može da registruje da li je kauzalan put njihovog formiranja podrazumevao racionalne ili iracionalne faktore, odnosno da li su one adaptivno ili autonomno formirane. Gudín za svoju koncepciju kaže da ona predstavlja liberalno – demokratski model koji se zasniva na preferencijama (Goodin 2003: 15). Međutim, za razliku od, na primer, teorije društvenog izbora koja je takođe preferencistička, ovaj autor ističe da njegova koncepcija podrazumeva kako su preferencije individua autonomno formirane. Internalističko-refleksivna koncepcija podrazumeva ne samo javnu raspravu mnoštva individua koje imaju različita gledišta i različite preferencije, već „autonomnih individua koje se okupljaju kako bi donele neku kolektivnu odluku“ (Goodin 2003: 22). Proces javne rasprave može da dovede do promene njihovih preferencija upravo zato što one na refleksivan način preispituju svoje želje i stavove. Upravo zbog te karakteristike, želje i stavovi koje konačno usvoje bivaju autonomno formirani. Iz ove usredsređenosti na autonomne individue jasno je zašto Gudín svoj model naziva liberalno-demokratskim. Gudín svoje gledište sumira na sledeći način:

Kao što u relativno maloj skupštini zahtevi deliberativne demokratije mogu da budu zadovoljeni širokom raspravom o određenim temama, koja svoju kulminaciju dostiže karakteristično nedeliberativnim dizanjem ruku, tako i u masovnim društvima velikog obima, zahtevi deliberativne demokratije mogu da budu zadovoljeni širokim internalističko-refleksivnim deliberacijama koje svoju kulminaciju dostižu karakteristično nedeliberativnim odlaskom na glasačko mesto. A što su naše unutrašnje refleksije deliberativno demokratsnije, time postaje manje bitno što eksternalističko-kolektivne procedure odlučivanja nikada ne mogu da budu u masovnim društvima velikog obima u onoj meri direktno deliberativno demokratske koliko bismo to želeli (Goodin 2000: 109). Do sada je izraženo slaganje sa osnovnim tokom Gudínove argumentacije. Međutim, treba istaći i

određene probleme sa kojima se Gudinova koncepcija refleksivne demokratije susreće. Na kraju prethodno citiranog mesta, Gudin kaže kako je jedna od prednosti refleksivne demokratije ta što iako eksternalističko-kolektivne procedure odlučivanja nisu deliberativno demokratske koliko bismo to želeli, sami internalistički procesi mogu biti u velikoj meri demokratski. Jednostavnije rečeno, iako nije moguće da veoma veliki broj ljudi, na prilično velikim teritorijalnim jedinicama, u isto vreme učestvuje u raspravi, moguće je zamisliti perspektive velikog broja drugih ljudi i u tom svetlu preispitati sopstvene preferencije. Osoba koja donoseći odluku u vezi sa kolektivnim odlučivanjem postupa na takav način, po Gudinovom shvatanju, zapravo već obavlja demokratsku deliberaciju i demokratsko zbrajanje preferencija unutar svoje glave (Goodin 2003: 10, 72). Gudin kaže da će odluke takve osobe biti u većoj meri demokratske. On smatra da „demokratizacija naših unutrašnjih refleksija doprinosi takođe demokratskom kvalitetu procesa, čineći ga više demokratsko deliberativnim“ (Goodin 2000: 109). Uzimajući u obzir perspektive i razloge drugih ljudi, osoba, reflektujući o tim pozicijama, na neki način, demokratizuje sopstvene stavove i tačku gledanja, tako da je i input za eksternalističko-kolektivne procese po svojoj prirodi znatno demokratskiji. U idealnom slučaju, ova vrsta internalističke deliberacije podrazumevala bi zauzimanje pozicije svake osobe u društvu. Gudin smatra da bi se takav jedan proces u velikoj meri zasnivao na imaginaciji, kao i na imaginarnoj unutrašnjoj deliberaciji.

183

Prvi prigovor koncepciji refleksivne demokratije sastojao bi se u tome da, čak i ako prihvatimo važnost internalističko-refleksivnog aspekta, ne znači da takav jedan proces treba u tolikoj meri da se zasniva na imaginaciji. Gudin ističe posebnu važnost umetnosti i masovnih medija za demokratiju u smislu da one omogućavaju uživanje u pozicije drugih ljudi. Međutim, preterano insistiranje na simpatetičkoj imaginaciji zapravo pretilo da izbriše granicu između racionalnog i iracionalnog formiranja preferencija. Osnovni motiv za uvođenje ideje refleksije u kontekst demokratskog odlučivanja trebalo bi da bude dodatno učvršćivanje pretpostavke racionalnog odlučivanja prilikom formiranja i menjanja preferencija, a ne brisanje razlike između racionalnog i iracionalnog donošenja odluka.

Drugi prigovor se u izvesnoj meri zasniva na teškoći, koju i sam Gudin ističe, da bilo kakva unutrašnja deliberacija, kako bi uopšte bila relevantna za demokratiju, zahteva nekakav spoljašnji kriterijum. Upravo zato Gudin smatra da internalističko-refleksivni aspekt ne može biti zamena, već samo dopuna eksternalističko-kolektivnih procesa odlučivanja. Međutim, čak i ako pretpostavimo da je to tako, ne postoji način da se institucionalizuje zahtev unutrašnje demokratske deliberacije. Dok je moguće zamisliti neku vrstu institucionalizacije veće demokratske procesa glasanja, pa i javne deliberacije, to nije moguće u slučaju unutrašnje demokratske deliberacije. Bilo kakav institucionalizovani zahtev te vrste podrazumevao bi dovođenje u pitanje pretpostavke koju poku-

šava da reguliše. Tako bi, recimo, institucionalna obaveza da se odlučuje na internalističko-refleksivni način u kontekstu demokratije, kao i eventualni monitoring takve jedne obaveze, predstavljali kršenje autonomije individua koja po pretpostavci počiva na njihovoj sposobnosti refleksije.

Konačno, treći prigovor, koji je ujedno i najvažniji, sastoji se u tome da Gudín pogrešno veruje kako je internalističko-refleksivni aspekt pre svega deo procesa demokratskog odlučivanja (otud se refleksija javlja kao neka vrsta demokratizacije koja se odvija unutar glave donosioca odluke i otud Gudín govori o refleksivnoj demokratiji), dok je njegova prava uloga zapravo određenje pretpostavke racionalnosti individua koje učestvuju u tom procesu odlučivanja. Problem se najjasnije može uvideti u pogledu deliberativne demokratije. Sama ideja deliberativne demokratije sastojala bi se od dva aspekta, jednog koji podrazumeva kolektivno odlučivanje i drugog koji podrazumeva individualnu racionalnost. Elster tu razliku pojašnjava na sledeći način:

- 184 Smatram da se svi autori slažu da pojam deliberativne demokratije podrazumeva kolektivno odlučivanje uz učešće svih onih na koje se odluka odnosi ili njihovih predstavnika: to je demokratski deo. Takođe se svi slažu da on podrazumeva odlučivanje na osnovu argumenata koje iznose učesnici i koji se nude učesnicima, koji su privrženi vrednostima racionalnosti i nepristrasnosti: to je deliberativni deo (Elster 1998: 8). Gudín, dakle, greši kada pretpostavlja da se uvođenje internalističko-refleksivnog aspekta prevashodno odnosi na demokratski deo, a ne na deliberativni deo deliberativne demokratije ili, šire gledano, bilo koji eksternalistički vidi demokratskog odlučivanja.⁵ S tim u vezi je i druga primedba koja glasi da refleksija ne mora nužno da podrazumeva promišljanje želja, stavova ili postupaka drugih ljudi, već usmerenost na sopstvena verovanja i sopstvene preferencije. Razlozi koje drugi ljudi iznose ne moraju nužno da znače nekakvu imaginarnu identifikaciju sa njima, već revidiranje sopstvenih želja i verovanja u svetlu tih razloga. Drugi uopšte ne moraju da budu imaginarno prisutni, važna je prisutnost njihovih javno iznetih razloga u razmišljanju individue koju odluku da donese.

Prethodno izlaganje moglo bi se rezimirati na sledeći način. Deliberaciju u smislu refleksivne racionalnosti shvatili smo kao mehanizam transformacije preferencija. Uvođenje pretpostavke o transformaciji preferencija je ključno za približavanje teorije društvenog izbora i deliberativne demokratije. Ranije smo tvrdili, u vezi sa prirodom javne deliberacije, da ova pretpostavka predstavlja početni korak za rešenje problema koje postavlja teorija društvenog izbora. Zaključili smo da je uvođenje internalističko-refleksivnog aspekta važan korak u

⁵ Elsterovo razlikovanje ovde koristimo samo kako bismo ukazali na problem u vezi sa Gudínovim stanovištem. Ono što Elster naziva demokratskim delom, mi smo takođe nazvali deliberativnim, razlikujući dva smisla deliberacije. Pod onim što je nazvano demokratskim delom zapravo se podrazumeva javna deliberacija.

tom pravcu, ali da ga u kontekstu razmatranja deliberativne demokratije pre treba shvatiti kao pretpostavku vezanu za racionalnost individua, nego za proces kolektivnog odlučivanja.

U ovom radu razmatrali smo dva smisla deliberacije u okviru deliberativne demokratije. Prvi smisao odnosi se na kolektivno odlučivanje i podrazumeva proceduru javne rasprave, dok se drugi odnosi na internalističko-refleksivni aspekt individualnog donošenja odluka. Zaključili smo da su oba smisla deliberacije značajna za normativnu teoriju demokratije. Glavni problem u okviru savremene teorije demokratije odnosi se na nemogućnost normativnog opravdanja procedure glasanja. Deliberativna demokratija ima važnu ulogu u tom pogledu jer nudi izvesna rešenja za navedeni problem. U tom kontekstu ispitali smo dve koncepcije deliberativne demokratije. Prva izlaz vidi u odustajanju od procedure glasanja i zasnivanju demokratije isključivo na proceduri javne deliberacije. Za ovu koncepciju je karakteristično da se kroz proceduru javne deliberacije odluke donose konsenzusom. Druga koncepcija zasniva se na dopuni procedure glasanja procedurom javne deliberacije. Umesto postizanja konsenzusa, ključna uloga javne deliberacije u okviru ove koncepcije jeste postizanje metasaglasnosti koja može dovesti do rešenja problema u vezi sa normativnom neadekvatnošću procedure glasanja. Na osnovu ispitivanja obe koncepcije zaključili smo da je druga koncepcija, koja obuhvata procedure glasanja i javne deliberacije, i koja pritom na individue gleda kao na refleksivno racionalne, najprikladnija za formulisanje normativno adekvatne teorije demokratije. Ovakva jedna teorija bila bi u stanju da uvaži centralni značaj koji se pridaje glasanju u savremenoj teoriji i praksi demokratije, i da ujedno ponudi rešenja za probleme sa kojima se suočavaju teorije koje se isključivo zasnivaju na modelu glasanja.

185

Primljeno: 15. mart 2012.

Prihvaćeno: 18. april 2012.

Literatura

- Arrow, Kenneth J. (1963), *Social Choice and Individual Values*, New York: John Wiley & Sons.
- Cohen, Joshua (1989), „Deliberation and Democratic Legitimacy“, in: Hemlin A. and P. Pettit (eds.), *The Good Polity: Normative Analysis of the State*, Oxford: Blackwell, pp. 17–34.
- Dahl, Robert A. (1956), *A Preface to Democratic Theory*, Chicago: Chicago University Press.
- Dryzek John S. and Christian List (2003), „Social Choice Theory and Deliberative Democracy: A Reconciliation“, *British Journal of Political Science*, 33, 1: 1–28.
- Elster, Jon (1998), „Introduction“ in: Elster, J. (ed.) *Deliberative Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1–18.
- Elster, Jon (1986), „The Market and the Forum: Three Varieties of Political Theory“, in: Elster, J. and A. Hylland (eds.), *Foundations of Social Choice Theory*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 103–132.

- Farrar Cynthia, Fishkin James S., Green Donald P., List Christian, Luskin Robert C. and Elizabeth Levy Paluck (2010), „Disaggregating Deliberation's Effects: An Experiment within a Deliberative Poll“, *British Journal of Political Science*, 40, : 333–347.
- Fearon, James D. (1998), „Deliberation as Discussion“, in: Elster J. (ed.), *Deliberative Democracy*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 44–68.
- Goodin, Robert E. (2008), *Innovating Democracy: Democratic Theory and Practice After the Deliberative Turn*, Oxford: Oxford University Press.
- Goodin, Robert E. (2003), *Reflective Democracy*, Oxford: Oxford University Press.
- Goodin, Robert E. (2000), „Democratic Deliberation Within“, *Philosophy and Public Affairs*, 29, 1: 79–107.
- List, Christian (2002), „Two Concepts of Agreement“, *The Good Society*, 11: 72–79.
- Riker, William H. (1982), *Liberalism Against Populism: A Confrontation between the Theory of Democracy and the Theory of Social Choice*, San Francisco: W. H. Freeman & Co.
- Rols, Džon (2003), „Još jednom o ideji javnog uma“, u: Rols, Dž., *Pravo naroda sa „Još jednom o ideji javnog uma“*, Beograd: Alexandria Press/NSPM, str. 169–228.
- 186 Sanders Lynn M. (1997), „Against Deliberation“, *Political Theory*, 25, 3: 347–376.
- Schumpeter, Joseph A. (1976), *Capitalism, Socialism and Democracy*, London: Allen & Unwin.

Ivan Mladenović

ON MEANING AND IMPORT OF DELIBERATION IN DEMOCRATIC THEORY

Summary

This paper aims to clarify the meaning and importance of deliberation in theory of democracy. In particular, it will examine two meanings of deliberation, i.e. deliberation as discussion, and deliberation as reflective rationality. The author maintains that both meanings are of great importance for the theorist of democracy interested in solving the paradoxes of voting-based theories.

Key words: democracy, deliberation, voting, public debate, collective decision-making